

## Neuvostoliiton päämäärät Suomessa 1956—58

KIMMO RENTOLA

Neuvostoliiton ulkopoliitikassa tapahtui vuoden 1955 aikana merkittäviä painopisteen muutoksia, joissa arvioitiin uudelleen eräitä Stalinin keskeisiä lähtökohtia, osittain jopa luovuttiin niistä. Suomen-politiikan perusteisiin vaikutti erityisesti kaksi muutosta.

### Suojasään ulkopoliitikka

Vahvimmin Suomeen vaikutti puolueettomuuden uusi tulkinta positiivisena mahdollisuutena. Kylmän sodan alkaessa julistetun Ždanovin 'kahden leirin' politiikan puitteissa se oli Moskovassa nähty negatiivisesti, lähes petturuutena, tai toisinaan keinona pettää vastapuolta<sup>1</sup>, siis samalla klassisella tavalla kuin sen näki Dante, joka *Jumalaisessa näytelmässä* sijoitti puolueettomat jos ei suoraan helvettiin niin sen etuhuoneeseen. Nyt sellaisten maiden kuin Intian ja Egyptin esiinnousu muutti suhtautumista ja auttoi uutta neuvostojohdajaa Hruštšovia näkemään puolueettomuuden mahdollisuudet liiankin houkuttelevina. Euroopan osalta hän ajoi läpi Itävallan valtiosopimuksen. Sitä jarrutti ulkoministeri Molotov, joka katsoi, että joukkojen vetäytyminen heikentäisi Neuvostoliiton asemia Keski-Euroopassa. Hruštšovin mielestä Itävallan puolueettomuus päinvastoin heikensi lännen sotilasliittoa Natoa.<sup>2</sup>

Linjapuheessaan 14. helmikuuta 1956 korkeimmalla foorumilla eli puoluekokouksessa Hruštšov mainitsi Suomen puolueettomana maana Ruotsin ja Itävallan rinnalla. Näin tapahtui ensi kertaa sodan jälkeen. Edes jotenkin uskottavalle puolueettomuudelle syntyi Suomen kohdalla edellytyksiä, kun Porkkalan suuri tukikohta palautettiin. Presidentti Paasikivi piti sitä (eikä niinkään esim. YK-jäsenyyttä) suvereniteetin palautumisena. Myös venäläiset näkivät, että Porkkalassa oli kysymys suvereniteetista. – Samansuuntainen muutos oli Neuvostoliiton 1944 saaman saksalaisomaisuuden myynti; Stalinin aikana oli elätelty toiveita kontrolloida sen avulla Suomen talouselämää.

Toinen muutos koski Saksaa. Kun politbyroon pöytäkirjat julkaistiin pari vuotta sitten, näkyi miten Hruštšov neljän vallan ulkoministerikokouksen aikana marraskuun alussa 1955 pakotti Molotovin luopumaan Stalinin Saksan-politiikasta, johon kuului sellaisten houkuttimien väläyttely kuin yleiset vaalit ja jopa jälleenyhdistyminen. Nyt uuden neuvostojohdon itsetunto oli kasvussa; Geneven huippukokouksessa Hruštšov huomasi, että länsi pelkäsi heitä yhtä paljon kuin he länttä. Moskovassa kuultiin sellainenkin ennenkuulumattomuus, että Britannian pääministeri Eden sanoi edustavansa pientä maata. Tässä ilmapiirissä Kreml naulasi kahden Saksan politiikan kiinni virallisena linjana ja alkoi pyrkiä sen mukaisiin käytännön ratkaisuihin, mikä vei pohjan yhteisymmärrykseltä länsivaltojen kanssa ja oli seuraavien viiden vuoden suurten kriisien taustalla.<sup>3</sup> Linjanmuutoksen akuuttina oireena Suomessa oli pyyntö DDR:n tunnustamisesta, mutta Saksan paine oli myös krooninen, sillä toisesta maailmansodasta ainakin Etykiin saakka Kreml tarkasteli Suomea aina Saksan valossa tai varjossa.

Molotovin aseman heikkenemisellä oli Suomessa se välitön seuraus, että presidentinvaaleissa Kreml siirsi viime hetkellä tukensa Paasikiven jatkoajalta varalla odottaneelle innokkaalle Kekkoselle. Ratkaisu edusti Hruštšoville tyyppillistä riskinottoa, jopa seikkailupoliittikkaa, mutta se onnistui, kun ehdokas tuli täpärästi valituksi.

Aappo Kähösen, Mikko Majanderin ja René Nybergin kommentit ovat kohentaneet tätä tekstiä.

<sup>1</sup> Kuuluisimmasta tapauksesta ks. Peter Ruggenthaler (Hrsg.), *Stalins großer Bluff: Die Geschichte der Stalin-Note in Dokumenten der sowjetischen Führung* (München: Oldenbourg 2007).

<sup>2</sup> Vladislav M. Zubok, *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev* (Chapel Hill: University of North Carolina Press 2007), 99-100, 103.

<sup>3</sup> NKP:n keskuskomitean puhemieshistorian ptk. 6. ja 7.11.1955, *Arhivi Kremlja: Prezidium Tsk KPSS, 1954-1964, t. 1, Tšernovye protokolnye zapiski zasedanii; Stenogrammi*, toim. Aleksandr A. Fursenko (Moskva: Rosspen 2004); Zubok 2007, 108-9. Edenistä ks. muistio Malenkovin ja Edenin tapaamisesta 19.3.1956, Venäjän yhteiskunnan ja poliittisen historian valtionarkisto (RGASPI), f. 82, op. 1, d. 34, s. 177-79.

Näin oltiin helmikuun puolivälissä 1956 uudella pohjalla. Neuvostoliitto tunnusti Suomen puolueettomuuden, ja Suomen johtoon valittiin Kremlin kannalta myönteisin ehdokas. Näköalat olivat toiveikkaat, joskaan Kekkonen valintaa ei Moskovassa katsottu rauhoittavan lopulliseksi ratkaisuksi, vaan uudeksi aluksi, jonka menestys vaati läpimurron nopeaa laajentamista.

### Suomen puolueettomuuden käyttötarkoitus

Suomen puolueettomuuden hyväksynnän alueellinen päätarkoitus oli levittää ideaa Norjaan ja Tanskaan. Sitä ryhdyttiin puuhaamaan heti Porkkalan ratkaisun jälkeen. Kun Norjan pääministeri Gerhardsen marraskuussa 1955 saatiin Moskovaan, Hruštšov puhui tapansa mukaan suoraan: ”Kekkonen on porvari, mutta meidän hyvä ystävämmme. Minkä takia meillä täytyisi olla huonommat suhteet Norjaan kuin Suomeen? Se ei ole normaalia.”<sup>4</sup> Tammikuussa 1956 Kreml antoi ulkopoliittisille virastoilleen ohjeen pyrkiä Tanskan kohdalla de facto –puolueettomuuteen; Norjassa tähdättiin suoraan jopa eroon Natosta ja Itävallan asemaan.<sup>5</sup>

Eikä kysymys ollut pelkästään Pohjolasta. Hruštšov vakuutti Gerhardsenille, että jos joukkoja vedettäisiin pohjoisessa kauemmas rajoilta, idea leviäisi Hollantiin, Belgiaan ja lopulta Ranskaan. Itse pääasian eli Saksan kysymyksen ratkaisuksi ryhdyttiin Neuvostoliiton leirissä kehittämään hankkeita, joissa hyödynnettiin puolueettomuutta. Sellainen oli DDR:n johdon idea kahden Saksan konfederaatiosta, jossa kumpikin säilyttäisi yhteiskuntajärjestyksensä, mutta olisi *blockfrei*, liittoutumaton. Tämä sai neuvostohallituksen tuen elokuussa 1957. Samansuuntainen oli Puolan ulkoministeri Rapackin suunnitelma Keski-Euroopan ydinaseettomasta vyöhykkeestä. Tällaiset ehdotukset saivat vastakaikua lännessä (Gaitskell, Kennan<sup>6</sup>). Näihin puitteisiin Suomi sopi esimerkkinä rauhanomaisesta rinnakkainolosta, josta tuli Neuvostoliiton ulkopoliitiikan päätunnus.<sup>7</sup>

Moskovassa kävi mielessä myös Suomen puolueettomuuden hyödyntäminen YK:ssa, mutta se oli toissijaista. Svento myi Suomen YK-jäsenyyttä venäläisille sillä, että hän sitten ryhtyisi lähettilääksi ja hoitelisi asiat, mutta niin ei käynytäkään, vaan hänestä tuli vain valtuuskunnan jäsen. Yleensä fadermördareihin pukeutunut veteraanidiplomaatti sai New Yorkissa nimeä milloin Bobrikovin murhaajana, milloin Kalevalan kirjoittajana, mutta Neuvostoliitto ei hänestä siellä juuri kostunut.

Suomen puolueettomuus nähtiin idässä välineeksi, joka vaati jatkuvaa aktivointia, remontointia ja ohjausta. Jälleen yritettiin ujuttaa sisään säännöllinen ulkopoliittinen konsultointi eli juuri se mistä Suomi oli yya-sopimusta solmittaessa vapautettu, toisin kuin ns. satelliitit. Virallisen esityksen asemesta lähetystöneuvos Mihail Kotov ’insistoi’ sitä useaan otteeseen UM:n Ralph Enckellille. Siinä sivussa neuvos vaali myös varsinaisen työnantajansa KGB:n intressejä ehdottamalla, että yhteyskanavaksi rakennettaisiin ’näkyvätön’ kontakti, joka toimisi esimerkiksi Moskovassa. Konsultoinnin ja koordinoinnin pääasiana olisi puolueettomuus ja sen avaamat kansainväliset mahdollisuudet.<sup>8</sup> Vaikka Suomi ei konsultointia formalisoinut, käytännössä Neuvostoliiton edustajat saivat ajan myötä aikaan sentapaisen asetelman kehittämällä verkostojaan kaikilla tasoilla.

Konsultointipyrkimystä täydensi sotilasyhteistyön yhä sinnikkäämpi tyrkyttäminen. samoin se, että presidentin valinnan jälkeen korkea tiedustelujohtaja vaati Moskovassa Kustaa Vilkunalta, että Suomen sisäasiainministeriksi pitäisi saada maalaisliiton edustaja, jotta suojelupoliisi voitaisiin pitää aisoissa ja sen toinenkin silmä auki. Neuvostoliiton kannalta oli paha puute, että vaikka poliittisia suhteita jo täydensi kasvava idänkauppa ja tiettyjen tieteen ja tekniikan alojen yhteistyö, suomalaiset yhä niin tarkkaan varjelivat valtionsa kovinta ydintä.

<sup>4</sup> Muistio Neuvostoliiton ja Norjan valtuuskuntien keskustelusta 11.11.1955; ks. myös MID:n 3. Euroopan-osaston muistio ’Otnošenie Norvegii k idee neutraliteta’, 5.11.1955, *Sovetsko-norvežskie otnošeniija 1917-1955: Sbornik dokumentov*, toim. A.O. Tšubarjan & Olav Riste (Moskva 1997), dokumentit 376 ja 378, sit. s. 570.

<sup>5</sup> Bent Jensen, *Bjørnen og haren: Sovjetunionen og Danmark 1945-1965* (Odense Universitetsforlag 2000), 486-7.

<sup>6</sup> Sitä paitsi George F. Kennan – joka Yhdysvaltain puolelta muotoili kylmän sodan perusteet – merkitsi päiväkirjaansa 1957, että kahden Euroopan maan, Sveitsin ja Suomen, ulkopoliitiikat olivat ”the only sound and sensible ones in the world”. John Lukacs, *George Kennan: A Study of Character* (New Haven: Yale University Press 2007), 139.

<sup>7</sup> Aappo Kähönen, *The Soviet Union, Finland and the Cold War: The Finnish Card in Soviet Foreign Policy, 1956-1959* (Helsinki: SKS 2006), 65-68.

<sup>8</sup> Ralph Enckell ulkoministerille 31.5.1956 (keskustelu Kotovin kanssa 25.5.), Urho Kekkonen arkisto (UKA) 21/35. Joulukuussa 1955 Tehtaankadun diplomaattiedustaja raportoi Moskovaan, että Suomen puolelta olisi esitetty ulkoministeritason säännöllisiä konsultaatioita. Jukka Nevakivi, *Miten Kekkonen pääsi valtaan ja Suomi suomettui* (Otava 1996), 107-11. – Vladimirov esitti luottamuksellista YK-kanavaa Ahti Karjalaiselle jälleen 21.8.1958.

Mitä mielialoihin ja yleiseen mielipiteeseen tuli, Neuvostoliittoa ärsytti suomalaisten kiittämättömyys, niin kuin he sen näkivät. Kun Porkkala palautettiin, suomalaiset olivat tyytyväisiä, mutta eivät pysähtyneet kiittelemään, vaan alkoivat janota Karjalaa. Kun suomalaisia vankeja päästettiin vankileireiltä, he eivät Suomeen päästyään kiitelleet vapaudestaan tai jopa ryhtyneet kiitollisuutensa osoitukseksi vakoilemaan Neuvostoliiton hyväksi, niin kuin monille leirin konttorissa ehdotettiin, vaan alkoivat julkaista muistelmiaan. Kun Stalinin rikokset tuomittiin Kremlissä, suomalaiset eivät jääneet ihastelemaan oikeamielistä tekoa, vaan ryhtyivät Poika Tuomisen muistelmissa<sup>9</sup> ja muualla julistamaan osaansa terrorin uhreina. Kun turismi sallittiin, ei katsottu vain mitä näytettiin, vaan muutakin. Näin neuvostojohdon myönteisetkin yritykset johtivat kielteisiin imago seurauksiin, kun suojasää paljasti lumen alta vanhojen syntien koko löyhkän ja systemaattisuuden, eikä vallinnut todellisuuskaan ollut sitä mitä väitettiin. – Tämä ilmiö ei koskenut pelkästään Suomea, vaan vahvemmin sellaisia maita kuin Puola ja Unkari.

### **Kekkosen paketti Unkarin varjossa**

Unkarin vallankumous ja sen kukistaminen romuttivat ne uudet toiveet, joihin Neuvostoliiton Suomen-politiikkaa oli Kekkosen valinnan jälkeen nojautunut. Saatuaan neuvostohallituksen luottamuksellisen selityksen (saman kuin liittolaismaiden ja lännen kommunistien johtajille) Kekkosen vakuutti suurlähettiläs Lebedeville, että ”Suomi ei tule välittömästi eikä välillisesti hyväksymään mitään kannanottoa, joka tunnustaisi yksipuolisen sopimuksen irtisanomisen ja ikään kuin predestinoisi Suomelle oikeuden milloin tahansa sanoa irti v. 1948 sopimuksen. Tämä on kantamme nyt ja vastaisuudessa.”<sup>10</sup> Moskovassa oltiin tyytyväisiä Unkarin ja Nagyn hallituksen arvosteluun, joka oli venäläisten muistiossa vielä terävämpää kuin Kekkosen omassa. Mutta pian kävi ilmi, ettei Kekkosen maininnut yya-sopimusta liturgisessa mielessä, vaan Unkarista säikähtäneen ja jopa välitystään<sup>11</sup> tarjonnan presidentin tarkoitus oli oikeasti koskea siihen. Ei toki välittömästi eikä yksipuolisesti, mutta kylläkin välillisesti ja yhteisymmärryksessä.

Unkarin jälkeen presidentti pohti sotilasjohdon kanssa entistä konkreettisemmin Suomen asemaa suursodan syytyessä, erityisesti asemaa Pohjois-Norjan ja Neuvostoliiton välimaastona. Pohdintojen pohjalta presidentti hahmotteli joulun välipäivinä, miltä näyttäisi, jos ”naapurivallat ja Natoon kuuluvat valtat antaisivat juhlallisen vakuutuksen, että ne eivät missään olosuhteissa hyökkää Suomeen tai Suomen kautta jonkin toisen maan kimppuun. Toissijaisesti olisi lisäksi voimassa Suomen ja Neuvostoliiton ystävyys- ja avunantosopimus.”<sup>12</sup>

Yya-sopimus *toissijaisena* Urho Kekkosen kaavailuissa? Jos tämä olisi ulkomaisen diplomaatin raportissa tai tiedustelutietona, epäilisi väärinkäsitystä, mutta kun sen näkee presidentin pienellä käsialalla hänen omassa arkistossaan, on pakko uskoa. Toki täytyy muistaa, ettei yya ollut vielä kanonisoitu, vaan sopimusta uusittaessa Paasikivi pohti vielä eri vaihtoehtoja. Kekkosen ei lämmitelty idealla omaksi lohdukseen, vaan siitä annettiin 5. tammikuuta 1957 muistio Mihail Kotovin välitettäväksi.<sup>13</sup> Muutamaa päivää myöhemmin presidentti esitti suurlähettiläs Lebedeville Pariisin rauhansopimuksen määräämien sotilaallisten rajoitusten poistamista.<sup>14</sup> Siihen Kekkosen ennätti kysyä Paasikiven mielipidettä, joka oli epäilevä, Unkarin rähinän jälkeen, niin kuin vanha presidentti sanoi. Toinen ehdotus, se joka tähtäsi yya-sopimuksen merkityksen alentamiseen, oli Kekkosen ensimmäinen ulkopoliittinen aloite, johon hän ei enää saanut edeltäjänsä neuvoa.

Moskovassa tämä luettiin yritykseksi muuttaa maiden suhdetta: Unkarista säikähtänyt Suomi havitteli kansainvälistä takuuta puolueettomuudelleen ja vahvistusta puolustukseensa. Kekkosen nähtiin taipuneen oikeiston painostukseen.<sup>15</sup>

<sup>9</sup> *Sirpin ja vasaran tien* jälkeen nuori Akulov laati vielä 40-sivuisen selvityksen *Kremlin kelloista*. V. Lebedev osp K.K. Rodionoville 24.12.1957, liitteenä attasea A. Akulovin ’Annotatsija na knigu A. Tuominen ’Kremlevskie kolokola”, Venäjän ulkopoliittikan arkisto (AVP RF), f. 0135, op. 39, papka 77, per. 27, d. 720, s. 6-46.

<sup>10</sup> Juhani Suomi, *Kriisien aika: Urho Kekkosen 1956-1962* (Otava 1992), 64. Lebedevin jättämä 5-liuskainen venäjänkielinen Unkari-selitys on kansiossa UKA 21/42. Kekkosen lähetti sen Paasikiven luettavaksi.

<sup>11</sup> Kekkosen tarjoutui jopa matkustamaan Budapestiin, minkä täytyi kuulostaa oudolta neuvostojohtajien korvissa. Eihän asioita siellä päätetty.

<sup>12</sup> Kekkosen muistiinpanoja alk. 27.11.1956 (keskustelut Heiskasen, sitten Skogin ja Lehmuksen kanssa, loppuksi Vilkuna); siteerattu ehdotus Kekkosen muistiinpanot alkaen 27.12.1956, UKA 21/35; Suomi 1992, 83-4.

<sup>13</sup> Kekkosen em. muistiinpanot alkaen 27.12.1956, UKA 21/35.

<sup>14</sup> Kekkosen em. muistiinpanot; Lebedevin muistio tapaamisesta Kekkosen kanssa 11.1.1957 (tehty 12.1.), AVP RF, f. 0135, op. 41, (papka 217), d. 2, s. 5-8; Suomi 1992, 88-90.

<sup>15</sup> ”Kansainvälisen tilanteen muuttumisen vuoksi Suomen oikeistopiirit ovat ryhtyneet painostamaan presidenttiä ja hallitusta entistä voimakkaammin, pyrkien heikentämään Neuvostoliiton ja Suomen välisiä yhteyksiä ja ohjaamaan Suomen lähemmäksi länttä. Suomessa suunnitellaan nykyään, että NATO-mailta ja Ruotsista pyydetäisiin takeita

Hruštšov sai tilaisuuden vastata Kekkonen tunnusteluun pääministeri Fagerholmin vierailulla Moskovassa, jonne hänet kelpuutettiin Budapestin jälkeisessä vieraspulassa aivan niin kuin sosiaalidemokraattinen kollega Koivisto Prahan panssarien jälkeen. Heti vierailun avauspäivänä neuvostojohdaja lähetti terveisensä:

Jos Suomessa on edelleen sellaisia epäilyksiä, että Nliitto haluaisi valloittaa Suomen, niin hän – Hrushtshov – haluaisi todeta, että Nliitolla ei ole mitään aihetta kahmaista Suomea. Suomi sijaitsee maantieteellisesti varsin karulla seudulla. Nliitolla on ihmisiä riittävästi ja ne sitä paitsi lisääntyvät nopeamminkin kuin maan tuotannolliset voimat. Nliitolla on niitä metsiä, soita ja kallioita, joita on Suomessakin, niitäkään ei tarvita. Aikanaan meillä oli eräitä strategisia syitä – tarkoittaen rajan muuttamista. Mutta nyt ovat sotavälineet muuttuneet niin perusteellisesti, että nämäkin syyt ovat pudonneet pois.<sup>16</sup>

Sitten Hruštšov jatkoi siitä, miten tähdellistä olisi saada Tanska ja Norja pois Natosta. Samana päivänä Helsingissä Kotov esitti suullisesti Kekkoselle Moskovan vastauksen takuutunnusteluun: se oli kielteinen, koska ehdotus ei vastannut yya-sopimusta eikä vahvistaisi rauhaa Pohjois-Euroopassa. Pari viikkoa myöhemmin hän selitti kielteisen vastauksen syyksi sen, että idea käsitettiin Suomen luopumiseksi yya-sopimuksesta.<sup>17</sup> Fagerholmin vierailun kommunikoeaa sorvatessa varaulkoministeri Gromyko viittasi suoraan tähän hankkeeseen sutkauttamalla happamaan tapaansa: ”Nyt me luovumme yya-sopimuksesta.”<sup>18</sup> Paikalla olleet suomalaiset eivät tajunneet viittausta, koska Kekkonen piti aloitteensa omana ja venäläisten tietona.

Toiseen aloitteeseen, rauhansopimuksen rajoitusten poistamiseen, tuli vastaus maaliskuun alussa: neuvostohallitus lupautui auttamaan Suomen armeijan varustamisessa *länsirajan puolustuksen* kohentamiseksi. Näin hämmäntävän suoraan Moskova ilmaisi epäilynsä, että suomalaiset havittelivat muunkin kuin länsirajan puolustamista. Lebedevin raportin mukaan Kekkonen oli ”selvästi” tyytyväinen vastaukseen, mutta sitä sopii epäillä, eihän siinä edes vastattu siihen mitä presidentti kysyi. Käytännössä eteneminen Moskovan vastauksen pohjalta olisi vienyt Suomen hyvin lähelle Neuvostoliiton varsinaisen liittolaisten asemaa.<sup>19</sup>

Tämä kaksoisaloite ei ollut Kekkonen ulkopoliittisen taidon ja harkinnan huippua. Pikemminkin se edusti vauhtisokeutta, tai paniikkia, ellei molempia. Unkarin jälkeisessä ilmapiirissä ei tällä enää ollut Moskovassa läpimenon mahdollisuuksia, jos oli ollutkaan. Nyt Hruštšovin liikkumavara oli niin kaventunut, että Molotov sanoi hänelle suoraan: ”Teidän pitäisi lakata pomottamasta meitä.”

Kun Kekkosesta tuli ensi kertaa pääministeri, Moskova oli luokitellut hänet paitsi ystäväkseen myös karrieristiksi, nationalistiksi ja suhdannepoliitikoksi. Karrieriin huipulla kaksi viimeksi mainittua ominaisuutta näyttivät vain vahvistuneen. Kun yritykseen rukata valtiosopimuksia lisää presidentin sitkeän viittailun Viipurin asiaan ja Suomen länsikaupan avaukset, ei ole ihme, jos Moskovassa vahvistui käsitys, että jopa ylin luottomies Suomessa tarvitsi paitsi tukea myös ohjailua ja jopa entistä tiiviimpää valvontaa.<sup>20</sup> Riskillä valtaan saatu suosikki ei lunastanut valintaan kiinnitettyjä lupauksia ja toiveita, vaan havitteli lisäetuja.

### Hallituskysymys ja yöpakkaset

Unkarin jälkeen kansainvälisen jännityksen kiristymisen kavensi Suomen puolueettomuuden käyttömahdollisuuksia muualla. Itse Suomessa uudet näköalat vaihtuivat pikemminkin defensiivin tarpeeseen, kun hallituskysymys vuoden 1957 mittaan sai yhä hallitsevamman roolin Moskovan politiikassa. Koko sodanjälkeisen ajan Neuvostoliitto oli lähtenyt siitä, että Suomessa piti olla sen ystävällismieliseksi luokittelema hallitus. Epämieluisista pyrittiin kaihtelematta eroon, kuten nähtiin Castrénin (1944), Fagerholmin (1948-50) ja melko pitkälle Tuomiojan (1953-54)

---

siitä, että ne eivät missään olosuhteissa aloita sotatoimia Suomea vastaan sen oman tai Neuvostoliiton alueen kautta.” Neuvostoliiton ulkoministeriön muistio politbyroon jäsenille ’Suomen ja Neuvostoliiton välisistä suhteista’, 28.1.1957, *NKP ja Suomi 1953-1962*, toim. H. Rautkallio, M. S. Prozumenschikov, N.G. Tomilina (Tampere University Press 2001), sit. s. 173.

<sup>16</sup> Eero A. Wuoren muistio 30.1.1957, UKA 21/35. – Luonnehdinnat Suomesta olivat hämmästyttävän samanlaisia kuin Stalinilla 1945, kun hän ihmetteli soille ja metsiin valtionsa rakentaneiden suomalaisten raivokasta taistelua itsenäisyytensä puolesta verrattuna sellaiseen vanhaan kulttuurikansaansa kuin belgialaiset, jotka antautuivat heti.

<sup>17</sup> Kekkonen em. muistiapanot alk. 27.12.1956 (MK suullisesti 30/1 1957, tapaaminen MK:n kanssa 16/2 57).

<sup>18</sup> Nevakivi 1996, 124.

<sup>19</sup> Lebedevin muistio tapaamisesta Kekkonen kanssa 5.3.1957, em. mappi, s. 12-14.

<sup>20</sup> Juuri tällä kaudella KGB haki intensiivisesti uusia tietolähteitä presidenttiin eri tavoin liittyneiden henkilöiden piiristä varmistamista ja vaikuttamista varten. Konsuli Grigori Golub koetti värvätä jopa Tabe Slioorin.

kohdalla. Kekkosen noustua pääministeriksi Stalin hyväksyi kesällä 1950 myös sellaisen Suomen hallituksen, jossa ei ollut kommunisteja. Mutta nyt luottomies oli presidentti, eikä hallituksen johtoon ollut näköpiirissä yhtä luotettavaa ja arvovaltaista seuraajaa.

Tilannetta vaikeutti Leskisen siiven täpärä voitto sosiaalidemokraattien puoluekokouksessa huhtikuussa 1957. Puheenjohtajaksi valittu Tanner oli Moskovalle epämieluisa n:o 1. Neuvostoliitto tuki vahvasti Skogin siipeä, mistä nyt seurasi katastrofi. Apea hetki Lebedevin uralla oli se, kun Skog saapui selittämään miksi kävi niin kuin kävi: oli aliarvioitu pikkuporvarillisten välikerrosten vaikutus puolueessa, yliarvioitu SAK:n mahti ja uskottu varmaan voittoon.<sup>21</sup> Jo etukäteen venäläiset uumoilivat leskisläisten mahdollisen voiton tietävän hallitusvaikeuksia. Tannerin tarjoama viiden puolueen – eli siis kaikkien muiden paitsi SKDL:n – hallitus leimautui jo ehdottajansa nimen takia Moskovan kannalta pahimmaksi skenaarioksi.

Estääkseen sen Moskova satsasi SKP-korttiin, toisin sanoen kommunistien paluulle hallitukseen, josta heidät oli poistettu 1948.<sup>22</sup> Satsauksen taustalla oli myös destalinisoinnin aiheuttama kansainvälisen kommunismin kriisi, joka Tanskassa johti puolueen hajoamiseen. Suomessa sellaista ei ollut varaa sallia, tarvittiin suotuisia näköaloja, kun kannatuskin oli kasvussa yleislakon jälkimainingeissa ja sosiaalidemokraattien hajaantuessa. Ideologinen tekijä korostui sputnikin ja mannertenvälisen ohjuksen siivittämässä Hruštšovin uho- ja bluffivaiheessa, jota terästi alkava aatekilpa Kiinan kanssa. Hruštšov oli viimeinen Neuvostoliiton johtaja, joka tosissaan uskoi kommunismin voittoon. Hän sanoi itsekin, että jos joku luuli neuvostojohdon unohtavan Marxin, Engelsin, Leninin ja Stalinin opin, teki pahan virheen ja ”saa odottaa kunnes rapu oppii viheltämään”.<sup>23</sup> Erikoisesti Suomen suunnalla tätä tekijää vahvisti Otto Ville Kuusisen nousu NKP:n huipulle hänen kunnostauduttuaan ns. puoluevastaisen ryhmän kukistamisessa (hutkimalla Molotovia, tilaisuuden viimein tullen). Huipulla hän ryhtyi uudella innolla kaitsemaan SKP:tä ja korjaili sen uuden ohjelmankin.

Satsaus kommunisteihin osoittautui kontraproduktiiviseksi samoin kuin satsaus skogilaisiin. Oikea tieto kommunistien uudesta tulemisesta – ja sitä täydentävä paisunut tiedustelutieto ja puheet uudesta yleislakosta – olivat tärkeimpiä niistä tekijöistä, joilla maalaisliiton johto säikäytettiin mukaan Fagerholmin hallitukseen kesän 1958 vaalien ja SKDL:n vaalivoiton jälkeen. Toisin sanoen Tannerin suunnitelma toteutui, niin kuin se Moskovassa nähtiin. Seurauksena olivat yöpakkaset. Vaikka länsimielisten puolueiden enemmistöön nojaavaa hallitusta oli Moskovassa pitkään uumoiltu ja pelätty, yöpakkaskriisiä on vaikea pitää suunniteltuna. Pikemminkin siinä oli primitiivireaktion, jopa paniikin piirteitä. Omallakin puolella nähtiin arviointivirheitä, joihin etsittiin syntipukki: Lebedev menetti lähettilään paikkansa ja komea karriereeri päättyi alavireisesti.

Yöpakkasten kansainvälispoliittisena taustana oli kärjistyvä Saksan kysymys. Sen vaikutus pitäisi ehkä nähdä niin, että sen kuumeneminen vahvisti aina Neuvostoliiton tarvetta varmistaa Suomen suunta ja vahvistaa yya-siteitä.<sup>24</sup> Siis etupiirin varmistamista, perinteiseen Stalinille tuttuun tapaan. Oman kortensa kehoon saattoi tällä kertaa kantaa liittokansleri Adenauer, joka maaliskuussa 1958 yllättäen kysyi neuvostolähettiläältä, eikö DDR:lle voisi taata samaa statusta kuin Itävallalle, siis puolueettomuutta. Neuvostoliiton kannalta ei ollut houkutteleva näköala, että puolueettomuus yritettiin kääntää näin päin. Senhän piti heikentää vastapuolta.

Mitä ideologiseen faktoriin tuli, Moskovassa päädyttiin (Varga) juuri kesäkuussa 1958 arvioon, että edessä olisi kapitalistisen talouden epätavallisen ankara ja syvä kriisi.<sup>25</sup> Arviota täydensivät tiedustelutiedot lännen heikkoudesta ja itseluottamuksen puutteesta. Tällaiset tekijät eivät tietenkään olleet yöpakkaskriisin syytä, mutta ne vaikuttivat samaan suuntaan.

Yöpakkaskriisi tuotti Neuvostoliiton kannalta tärkeitä tuloksia. Siitedes Suomessa voitiin nimittää vain ’ulkopoliittisesti toimintakykyisiä’ *hallituksia*, eli sellaisia, joita Neuvostoliitto ei torjunut. Hruštšov suostui kommunistien jäämiseen

<sup>21</sup> Muistio Lebedevin ja Skogin keskustelusta 26.4.1957, AVP RF, f. 0135, op. 41, papka 217, d. 2, s. 34-39. SDP:n tilanteen ja hallituskysymyksen yhteydestä ks. MID:n informaatiokomitean (I. Tugarinov) muistio ’Uuden hallituksen muodostaminen Suomessa’, 31.5.1957, *NKP ja Suomi: Keskuskomitean salaisia dokumentteja 1955-1968*, toim. V. K. Tšernous ja H. Rautkallio (Tammi 1992), s. 33-38. – Skogin ja venäläisten väliset raha-asiat näyttävät saaneen alkunsa lähettilään vihjailevasta kysymyksestä, mistä Leskisellä oli niin paljon rahaa.

<sup>22</sup> Kimmo Rentola, *Niin kylmää että polttaa: Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947-1958* (Otava 1997), 451-65.

<sup>23</sup> Anatoli Fursenko & Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War: The Inside Story of an American Adversary* (New York: Norton 2006), 51. Lausunto annettiin itäsaksalaisille 17.9.1955.

<sup>24</sup> Olisiko tämä kytkös ollut yksi psykologinen syy Kekkosen Saksa-karsastuksen pitkään ja irrationaaliseen oloiseen jatkumiseen? Kun Saksan kysymys jatkuvasti varjosti hänen asiointiaan Moskovassa, jota ei kuitenkaan voinut syyttää, syntipukiksi joutui helposti juuri Saksa.

<sup>25</sup> Richard B. Day, *Cold War Capitalism: The View from Moscow, 1945-1975* (Armonk: Sharpe 1995), 121-26.

hallituksen ulkopuolelle, mutta vain sillä edellytyksellä, ettei heitä jätettäisi yksin oppositioon.<sup>26</sup> Neuvostovastaista kirjoittelua ja kirjallisuutta hillitsemään vahvistui *itsesensuuri*; käännekohta oli Leinin muistelmien julkaisun peruutus. *Tiedustelun* alalla suojelupoliisin aggressiiviset vastatoimet KGB:tä vastaan raukesivat, vaikka valvonta toki jatkui. Ja *sotilaspuolella* päästiin jo hankintakeskusteluihin, vaikka tosikaupat vaativat vielä yhden kriisin. Näissä seurauksissa oli kuitenkin merkittävä varjopuoli: ne syntyivät painostuksen ja pakotuksen ilmapiirissä kaikkien nähden. Moskovan kannalta olisi ollut parempi, jos sen vaikutus Suomessa olisi kasvanut ikään kuin itsestään ja vapaaehtoisesti.

### Brinkmanship

Hruštšovin suurpoliittista tyyliä on luonnehdittu amerikkalaisella sanalla *brinkmanship*: ajo hurjaa vauhtia kohti kuilun reunaa ja viime hetken pelastautuminen, niin kuin elokuvassa *Nuori kapinallinen*, vaikka neuvostojohtaja ei muuten juuri muistuttanut James Deania. Termi ei sikäli sovellu yöpakkasiin ja noottikriisiin, että niissä – toisin kuin Kuuban ohjuskriisissä – ei ollut Neuvostoliitolle kuolemanvakavaa riskiä. Mutta toteutuksen tyyliässä oli samaa henkeä, ja sitä paitsi juuri päättäessään yöpakkasista Hruštšov mietti kuumeisesti suursodan mahdollisuutta. Kiina näet ryhtyi raskaalla tykkitululla Formosan salmessa kärjistämään tilannetta ja väläyttelemään maailmansodan uhkaa.<sup>27</sup> Siinä ilmapiirissä Suomeakin koskevaan päätöksentekoon saattoi tulla ylimääräinen annos alarmismia ja kiirettä.

Hruštšovin kaudella vahvistui Stalinin ajan tilanne, jossa Suomi kuului korkeimman johtajan eli *instanssin* henkilökohtaiseen reviiiriin.<sup>28</sup> Nyt kun tuon ajan politbyroon pöytäkirjat on julkaistu, hämmästyttää miten vähän Suomesta puhuttiin. Ulkopoliitiikan johtonsa vakiinnutettuaan Hruštšov päätti Suomen linjat yksin, ehkä tupakkapuheiden jälkeen, mutta ilman puoluejohdon virallista keskustelua. Samoin kuin keisariaikana Suomen asiat vietiin suoraan itsevaltiaalle. Sikäli tilanne oli toinen, että esittelyä varten ei ollut valtiosihteerinvirastoa, vaan KGB:n ulkomaantiedustelun poliittinen linja. Hruštšov varjeli mustasukkaisesti suhdettaan, oli sitä mieltä että juuri hän ja ehkä yksin hän osasi hoitaa suomalaisia ja puhua heille, olla mainitsematta köyttä hirtetyn talossa, niin kuin hän sanoi. Kun hänet syrjäytettiin ja syntejä lueteltiin, Brežnev mainitsi lyhyessä puheessaan, ettei Nikita Sergejevitš yhteisen työtoveruuden aikana tullut kertaakaan häneltä kyselemään, miten työ sujui, ”paitsi kerran kun haukuite siitä, että olin suudellut Kekosta”.<sup>29</sup>

Voi tietysti kysyä, miksi juuri tämän lämpimäksi sanotun Suomen ystävän kaudelle sattui kaksi rankkaa kriisiä. Ehkä Hruštšov osittain vastasi tähän kysymykseen itse kuvatessaan persoonaansa runoilija Jevtušenkolle: hänen sisällään yksi ihminen ymmärsi asiat yhdellä tavalla, mutta samalla toinen sisäinen ihminen huusi jotain aivan muuta. Hän ei pitänyt edes ydinohjuksilla uhkailua ja rauhanomaista rinnakkaiseloa toisensa poissulkevana, vaan katsoi niiden täydentävän toisiaan ja kuuluvan yhteen. Hänen hautapatsaansa on puoliksi valkea, puoliksi musta.

\* \* \*

Jos vertaa Neuvostoliiton Suomen-politiikan edellytyksiä helmikuussa 1956 ja kolme vuotta myöhemmin, havaitsee heti Moskovan vaikutuksen tavattoman vahvistumisen Suomessa. Toisaalta havaitsee optimismin haipumisen ja näköalojen kapenemisen. Vuoden 1955 myönnetyksiin – Porkkala, Pohjoismaiden Neuvosto, YK – ei ollut paluuta; itse asiassa yöpakkaset ja niihin johtanut kehitys rajasi Moskovan Suomen-tukitoimien ehtoja. Venäläiset olivat selvillä siitä, että Kekkonen, vaikka vastustikin julkista elämointiä asialla, halusi tuekseen Karjalaa ja yritti löytää tavan ottaa se

<sup>26</sup> Jälleen yksi tarkoitamaton seuraus: tästä aiheutunut pettymys oli yhtenä tärkeänä aineksena kasvualustassa, jossa aleniuslaisuus ja SKP:n uudistusliike alkoivat muhia.

<sup>27</sup> Beijing aloitti tykkitulun 23.8.1958, kolme viikkoa Hruštšovin salaisen sovintovierailun jälkeen. Moskovassa pelättiin tapahtumien vievän yhteenottoon Yhdysvaltain kanssa. Neuvostohallitus ilmoitti Yhdysvalloille pitvänsä kiinni liittosopimuksesta Kiinan kanssa, mutta yritti myös välittää, minkä Mao torjui. – Suomi nousi esille vielä Hruštšovin viimeisellä Beijingin-matkalla, jolloin Intiasta väiteltäessä Zhou Enlai provokatorisesti kysyi: ”Jos sanotaan vaikka suomalaiset hyökkäisivät NL:n rajan yli, ettekö tekisi vastaiskua?” Suslov tosikkona vastasi: ”Meillä ei ole mitään vaatimuksia Suomen hallitukselle.” Muistio Hruštšovin ja Mao Zedongin keskustelusta 2.10.1959, toim. V. Zubok, *Cold War International History Project Bulletin*, Issue 12/13, 2001, sit. s. 266.

<sup>28</sup> Myös sotilaallisesti Suomi oli *sui generis* eikä kuulunut Varsovan liiton yhteisen suunnittelun piiriin, vaan yksin Neuvostoliitolle.

<sup>29</sup> Brežnevin puheluonnos NKP:n keskuskomitean presidiumin kokoukseen 13.10.1964, *Nikita Hruštšov 1964: Stenogrammy plenuma TsK KPSS i drugie dokumenty*, toim. A.N. Artizov ym. (Moskva 2007), 227-8. – Syrjäytämisyhteyden yhteydessä kesäkuussa 1957 oli moneen otteeseen puhetta Neuvostoliiton johtokaksikon edesottamuksista Suomen-vierailulla. Kun eräällä maatilalla oli kysytty, mitä komea maalaismaisema toi mieleen, sotilastaustainen Bulganin sanoi että kukkulalle saisi oivan tulenjohtopaikan. Tätä Hruštšov piti täysin sopimattomana: hirtetyn talossa ei puhuta köydestä.

esiin uudelleenvalintansa alla.<sup>30</sup> Se olisi totta kai ollut lyömätön tuki, mutta siinä oli monia huonoja puolia, muitakin kuin ennakkotapauksen luonne. Moskovalle oli tärkeää varjella sitä, ettei asiakkaille syntyisi tilaa irtautua; lisäksi tukitoimien piti vaikuttaa järeästi, voiman eikä heikkouden osoituksena länteen ja sen asiakkaisiin, sopia yleiseen kansainväliseen tilanteeseen, erityisesti Saksan kysymyksen kulloiseenkin vaiheeseen, kestää ideologinen tarkastelu ja olla avaamatta politbyroon kilpailijoille tai muille kriitikoille tilaa nokkimiseen, jollaista nähtiin Hruštšovin syrjäyttämisyhteydessä. Niin kuin näette, nämä ovat seuraavan eli noottikriisin tuntomerkkejä. Ja vielä: tukitoimen piti olla mietitty ja valmisteltu eikä primitiivireaktio.

Yöpakkasten kauaskantoisimpiin – mutta Neuvostoliiton puolelta varmaankin suunnittelemtomiin – seurauksiin kuului se, että porvarillisen sivistyneistön ja etenkin sen nuoremman polven piirissä vahvistui aito kääntymys 'ulkopoliittisen realismin' kannalle.<sup>31</sup> Venäläisen perusnäkemysten mukaan suomalaiset olivat erittäin jukuripäistä kansaa, ja Paasikiven mielestä ulkopoliittisesti lahjatonta, mutta tämä ilmiö osoitti kykyä sopeutua vallitseviin oloihin ja voimasuhteisiin. Itsesäilytysvaisto – *barest survivalism of the Finns* – opetti suomalaisia pelaamaan niillä korteilla, joita käteen jäi. Onni siinä toki vaihteli, ja taitokin.

<sup>30</sup> Lebedevin muistio tapaamisesta Kekkosen kanssa 9.7.1956, AVP RF, f. 0135, op. 40, papka 213, d. 3, ss. 76-78. Lebedev esittää arvion omissa ja Kultarannassa mukana olleen Kotovin nimissä.

<sup>31</sup> Osmo Apunen, *Linjamiehet: Paasikivi-Seuran historia* (Tammi 2005), 11-67.